

PÉCHI SIMON TALMUD-FORDÍTÁSAINAK HÁTTÉRÉRŐL**

Kulcsszavak: *szombatosság; Talmud-fordítás; Atyák mondásai; mózesi törvény; szóbeli tan*

Kővár börtönében raboskodva 1621 augusztus–szeptemberében, Péchi Simon, a bukkott erdélyi kancellár lefordította a *Talmud* egyik legismertebb és zsidók közt legközkedveltebb traktátusát, az ún. *Pirkei Avotot* vagy *Atyák mondásait*.¹ Ez a fejezete a *Talmud*nak eltér a többitől annyiban, hogy nem tartalmaz törvénykező részt, inkább egyfajta bölcsességgyűjteménynek tekinthető. Aforizmákból, bölcs mondásokból áll, amelyek a második templom idejében élt rabbinikus bölcssektől származnak. Számos tanács található benne a teremtet világgal és az abban fennálló renddel kapcsolatban, az erények gyarapítására, a törvényhez való helyes viszonyulásra és az igazságszolgáltatásra vonatkozóan. Útmutatásokat ad az emberi kapcsolatok működtetéséhez, a jó szokások kialakításához, a tudós magatartáshoz, egyszóval eligazítást ad a kegyes zsidó férfinak a helyes, erényes életút megtalálásához, felismeréséhez.

A Péchi által lefordított szöveg nem csupán az említett talmudi textust, vagyis a bölcsék mondásait tartalmazza, hanem egy 16. század elején élt itáliai moralistának, Jozsef ben Hajjim Jabecnek a talmudi szöveghez fűzött magyarázatát is. Ahogyan az a későbbiekben kiderült, Péchi nem volt igazán elégedett Jabec magyarázatával, mivel

* ÚJLAKI-NAGY Réka (1984), PhD, irodalomtörténész, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest, nagy.reka@abtk.hu

** A tanulmány az NKFI 146688-os számú projekt támogatásával készült.

1 A traktátus címét „atyák fejezeteinek”, „atyák tanításának” vagy „atyák tanácsának” is szokták még fordítani, és mára már több fordításban is elérhető magyarul. Péchi első *Atyák mondásai*-fordítása két korabeli kéziratos másolatban maradt fenn. Egyikük, Bét János másolata, a marosvásárhelyi Teleki Tékában található Ms. 0449 jelzet alatt. A másik, kommentárreszében töredékes másolat a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban található, Ms. 229 jelzet alatt. Egy *Péchi Simon fordításgyűjteménye* nevet viselő kolligátum 6. darabja. Péchinek ebből az első fordításából, pontosabban ennek talmudi textusából készült egy kritikai kiadás Koltai Kornélia szerkesztésében, főként nyelvészeti szempontokat vizsgáló kísérőszövegekkel: *Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai: Az Atyák mondásai – Pirké avot fordítása, 1620/21*. Osiris–MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1999 (Hungaria Judaica 11 – a továbbiakban KOLTAI: *Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai*). A két kézirat összehasonlítását lásd itt a 32–36. oldalakon.

körülbelül egy évtized múlva egy újabb fordítást készített az *Atyák mondásaiból*.² Ezúttal egy újabb, még hosszabb kommentárt fordított hozzá Joszef ben Abraham Hajuntól.³ Ez utóbbi kommentárra, amelyet az előbbinél jobbnak, kielégítőbbnek talált, 1630 november-decembere táján bukkan Kolozsvárott jártában.⁴ Valószínűleg maga Péchi sem sejtette, hogy mester és tanítvány munkáihoz nyúlt, hiszen első fordításának kommentátor-szerzője, Jabec a második szerző, Hajun tanítványa volt.

Jabec (1438–1539) spanyolországi származású zsidó misztikus volt. Leginkább a zsidó filozófiával szemben megfogalmazott kritikáiról ismert, amelyek a zsidó vallás alaptanításaival kapcsolatos rendszerező elméleteket támadták, többek között a szombatosok által nagyra tartott Joszef Albo hitrendszerét is. Mestere, Hajun (mh. 1497-ben), aki a lisszaboni zsidók utolsó főabbija volt a kiűzetés előtt, egy hangvételeben mérsékeltbb, konformistább szerző volt. A portugál zsidók kiűzetésekor Konstantinápolyba menekült, ahol még az évben meghalt.

Mindkét művet az Oszmán Birodalomban adták ki. Jabec munkáját 1533-ban Konstantinápolyban, majd később 1555-ben Drinápolyban, Hajun kommentárját pedig 1578-ban Konstantinápolyban. Mindkét mű valószínűleg török szefárd zsidók révén kerülhetett Péchi kezébe.⁵

Péchi két *Atyák mondásai*-fordítása az elsők között volt Európában a nemzeti nyelvű fordítások között. Legtöbb nyelven sokkal később, csak a 19–20. században születtek fordítások a *Talmud* egyes könyveiből, beleértve az *Atyák mondásait* is. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy a *Talmud* a zsidó vallási szövegek közül is a legzsidóbbnak volt elkönyvelve, és más vallási közösségek nem használták saját céljukra.

2 Péchi más esetben is élt azzal a módszerrel, hogy korábbi munkáját revideálta, később talált források alapján újrafordította. Lásd például a zsoltárfordítások esetében DÁN Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Akadémiai, Bp., 1987 (Humanizmus és Reformáció 13 – a továbbiakban DÁN: *Az erdélyi szombatosok*).

3 Abraham Gross egy héber nyelvű monográfiát írt Hajunról és a lisszaboni zsidó hitközségről. A kötet tartalmaz egy válogatást is a rabbi műveiből. A válogatásban nem szerepel Hajun Pirke Avothoz írt kommentárja. Lásd: תלמה גיהנמ: יויה מהרבה וב פסוי ר' סורג מהרבה (Rabbi Joseph ben Abraham Hayyun, *Leader of the Lisbon Jewish Community and his Literary Work*). Bar-Ilan University Press, Ramat Gan, 1993.

4 Az 500 oldalt számláló, a végén sérült, autográf kézirat a kolozsvári Román Akadémia Könyvtárában található MsU. 971 jelzet alatt. Kiadásra való előkészítése folyamatban van.

5 Hajun kommentárját, amely a *Mille d'Avot* címet viselte, Lisszabonban, Tammuz hó 14-én, 1470-ben fejezte be a nyomda kolofonja szerint. A szerző szándéka művével a tanuló diákok segítése volt. Hangvétele mérsékelt, kerüli a konfrontációt a kényes kérdésekben. Abraham Gross szerint ez annak tudható be, hogy saját közösségében nem csupán spirituális irányító szerepet töltött be, hanem a kívülállók között is befolyásos személyként ismerték. A bevett szokásnak megfelelően gazdasági pozíciója folytán került a rabbi tisztségbe. Vezetőként azt tanította, hogy nem jó a tömeggel vitatkozni. A saját népével, a kiválasztott Izraellel kapcsolatos kritika teljes hiánya a szövegeiben talán védekezési mechanizmus lehetett kifelé, a térítő szándékú kereszténység felé, és a belső egységet szolgálta. Lásd Gross: *i. m.* 22–39.

A két kommentár egyike sem volt igazán népszerű a 15–16. században, sőt később sem váltak azzá, nem születtek belőlük fordítások, és nem úgy tartották számon őket, mint az említett szerzők fő műveit.

De mi indított egy 17. század elején élt magyar politikust arra, hogy magyarra fordítsa a rabbinikus irodalomnak ezt a zsidók között közkedvelt, de keresztények által saját célra nem használt szövegét? Sőt, hogy kétszer is nekifusson ennek a kulturálisan nagyon idegen, nehezen értelmezhető szövegnek két kevésbé népszerű kommentár segítségével?

A szombatosság elismert kutatója, Dán Róbert szintén foglalkozott ezzel a kérdéssel. Péchi életrajzát, munkásságát tárgyalva ő elsősorban a személyes motivációinak nézett utána.⁶ Úgy találta, hogy a vallási és filozófiai szövegekhez való fordulást a Péchi életében hirtelen jelentkező válsághelyzetek okozták. Bebörtönzését, vagyis az aktív politikai életből való kényszerű kivonulását kévéssel előtte megelőzte feleségének halála. Ezek az életét alapjaiban megrázó események Dán szerint befelé fordulásra, elmélkedésre, a sztoicizmus és az ezzel egybecsengő rabbinikus bölcsességi irodalom felé való fordulásra készítették a volt kancellárt.⁷ A fordítói tevékenységbe merülés egyenes következménye volt annak a helyzetnek, hogy hirtelen beszűkültek Péchi aktív cselekvésének lehetőségei. Egyfajta „álcselekmény”,⁸ „a valóság perifériáján való bűvárkodás ’pótcselekvése’” volt ez számára.⁹ Ez a fajta irodalom önmagával való számvetésre, bűneinek belátására készítette a foglyot, és a helyzetébe való bele-nyugvásra.

Mindamellet, hogy Dán érvei teljesen meggyőzőek Péchi személyes motivációit illetően, ennek a tanulmánynak a célja ezen túlmenően a Dánnál kevésbé hangsúlyos közösségi szempontok kifejtése. Hiszen Péchi nem igazán vagy nem csupán önmaga számára készítette a fordításokat, neki nem okozott volna gondot az eredeti héber szövegek használata. Első fordítása legelején mondandóját azzal vezette be, hogy meghatározta az *Atyák mondásainak* liturgikus helyét a zsidó naptári évben. Tájékoztatta olvasóit arról, hogy a *Talmud*nak ezt a fejezetét a zsidó imakönyvek is tartalmaz-

6 Péchi *Atyák mondásai*-fordításaival kapcsolatban lásd DÁN: *Az erdélyi szombatosok*. 189–198; uő: *Péchi Simon világgképének elemei*. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei XXII(1973). 1–2. sz. (a továbbiakban DÁN: *Péchi Simon világgképének elemei*). 81–98.

7 Közel-Kelet és Észak-Afrika ősi kultúráiban régi hagyománya volt az aforisztikus bölcsességi irodalomnak. Ebbe a hagyományba illeszkedett bele a *Talmud*, beolvastva magába a *Misna* (a Talmud legalapvetőbb része, alapszövege) összegyűjtési idejével (i. sz. 70–100/150) kortárs sztoicizmus hatásait is. A sztoicizmus hatásáról a *Talmud*ban lásd ezt az online előadást: https://www.youtube.com/watch?v=2bxgrUS_HkI (Utolsó megtekintés: 2023. 05. 31.)

8 DÁN: *Péchi Simon világgképének elemei*. 90.

9 Uo. 95.

zák, és a peszah és a savuot (hetek vagy törvényadás ünnepe) közti hat szombaton szokták felolvasni. A fordítást pedig, az itt leírtak szerint „elsőben mind hasznos voltáért s mind pedig tudván, mely sokan óhajtják, hogy az Thalmud és törvény magyarázó bölcseknek szent tudományoknak valami részecskéjét kóstolhassák” készítette.¹⁰

A második, Hajun-kommentáros fordítás előtt is megindokolta munkáját. Eszerint az első fordítása „sok tanuló és jóra ügyekező atyafiaknak” kedvéért készült.¹¹ Kolozsvárott jártában azonban kezébe akadt egy másik kommentárja az *Atyák mondasainak*, ami számára „az előtte levő magyarázónál bölcsebbnek tetszenék”. Saját bevallása szerint tehát nem tűrhette, hogy ne készítsen ebből is egy újabb fordítást „[ugyan] azon tanuló atyafiak kedvéért”. Így folytatja: „Hogy már kün leszen ez előtt való magyarázat, azt is helyt [bogyom]. Ez újabbat minden akadály nélkül utánna olvashass[ák], nem láttatik semmiben ellenkezni, hanem csak mé[g jobb elmé]vel, értelemmel magyarázni és fejtegetni”.¹²

Úgy tűnik tehát, hogy egy közösségi vagy legalábbis sokakat érintő igényről ír itt Péchi. Dán Róbert szerint Péchi igazi közösségsszervező tevékenységébe csak 1624 végétől, vagyis szabadulásától kezdett bele, szenterzsébeti magányába visszavonulva.¹³ Ez az állítás nyilvánvalóan megállja a helyét, hiszen udvari elfoglaltságai, 1621-től pedig, a börtönben raboskodva, fizikai akadályoztatása miatt nem igazán vehetett részt a közösség gyakorlati irányításában, szervezésében. Feltételezésem szerint

10 A Jabec-féle első fordítás így kezdődik: „Ad lectorem: „[...] írásocskát szokták tartani az Izrael bölcsei az esz[tendőn] által való imádságos könyvökben, és a Pa'sah másod napjától fogva a' törvény kiadásáig az mely 50 napokat számlálnak – kit Omer azaz kéve avagy zsengek kéréje felmutatásául fogva számlálnak és hínak –, azok között esendő 6 szombatokon olvasnak és tanulnak. Nem azért, hogy egyéb üdöben is nem volna szabad tanulni, de az több üdökre is esztendőn által vadnak más leckék rendeltetve. Ezt pedig elsőben mind hasznos voltáért s mind pedig tudván, mely sokan óhajtják, hogy az Thalmud és törvény magyarázó bölcseknek szent tudományoknak valami részecskéjét kóstolhassák, mostani foglalatosságink között az Úrnak szent és nagy nevét híván segítségül, ez hat Pereknak, azaz Sectióknak, Caputoknak és részeknek textusát magyarázatjával együtt magyarra fordítottam. [2. old.] S te kegyes olvasó, mind az szent tudományért, ki ezekben vagy, s mind az munkáért, kivel magad nyelven ezt olvashatod és értheted, az bölcsességnek ajánlkozó Urát, ez világnak örökös királyát áldjad szívből és magasztaljad velem együtt.”

11 Lásd a Hajun-féle kommentár fordításának első oldalán.

12 „Ezelőtt néhány esztendővel, megfordítván ez sectiókat [explicatio]val egyetembe, sok tanuló és jóra ügyekező atyafiaknak [...]. De ez jelen való 5390 esztendőben c[islev ha]vában akadván Colosváratt más author, bódog emlékez[etű] Joseph Chaion magyarázatja kezembem, ki nekem az előtte levő magyarázónál bölcsebbnek tetszenék, nem tűrhetem [ugyan] azon tanuló atyafiak kedvéért az újabb magyarázó után magyarázatját újittanom [...]. Hogy már kün leszen ez előtt való magyarázat, azt is helyt [bogyom]. Ez újabbat minden akadály nélkül utánna olvashass[ák], nem láttatik semmiben ellenkezni, hanem csak mé[g jobb elmé]vel, értelemmel magyarázni és fejtegetni.” Hajun-féle fordítás, 1. oldal.

13 DÁN: *Péchi Simon világhképének elemei*. 205 ff.

azonban a *Talmud* iránti igényre és a tanuló atyafiakra hivatkozva mégsem igazán tarthatott másokat a szeme előtt, mint a szombatos közösséget. Úgy gondolom, hogy az az állítása Péchinek, hogy „sokan óhajtják, hogy az *Thalmud* és törvény magyarázó bölcseknek szent tudományoknak valami részecskéjét kóstolhassák”, egy nagyon komoly hiányra és igényre mutat rá, amely igény a szombatosság inherens jellegéből származott. Péchi egy, a szombatosságban már kezdetektől meglévő vágyra reagált a rabbinikus irodalomból való fordításaival, nem csupán a saját érdeklődését, irányultságát követte vallási munkásságában. Fordításaival valóban közelítette a szombatoságot a judaizmushoz, de ezek a fordítások az eleve meglévő hiányt igyekeztek pótolni és az eleve adott irányultságba illettek bele. De hogy mi is volt pontosabban ez az igény, amelyre válaszul születhettek ezek a munkák, azt lássuk kissé közelebbről, a korai szombatos szövegekhez közelebb lépve.

A szombatosság abból a reformációs törekvésből született, amely igyekezett minden ráakódott „emberi találmánytól”, hagyománytól megtisztítani a kereszténységet.¹⁴ Ettől az igyekezettől hajtva a reformáció racionalisztikusnak nevezetett áramlatai¹⁵ nemcsak az értelmezői hagyományt, az egyházatyákat és a későbbi teológusokat vizsgálták felül, hanem hasonlóan kritikus módon nyúltak magának a *Bibliának* a könyveihez és szövegéhez is. Az erdélyi szombatosok ezen a táboron belül is az egyik legkritikusabb álláspontot képviselték, de kizárólag az *Újtestamentum* könyveivel kapcsolatban.¹⁶ Nem csupán a szövegeket átörökítő egyházi intézmény hitelességével, megbízhatóságával volt gondjuk. Ennél sokkal alapvetőbb volt az a viszonyulásuk, amellyel a keresztény *Biblia* második feléhez nyúltak. Az *Apokalipszis* kivételével ugyanis mindenik újtestamentumi könyvet kiszűrték a *Szentírásból*, azt állítván, hogy csupán az emberi hagyomány nyilvánította őket ihletettnek és nevezte őket „evangéliumoknak”, illetve „Új Szövetségnek”. Ezek a könyvek szerintük nem tartalmazzák

14 A szombatosok rengeteg szövegükben használják a „találmány” kifejezést, elsősorban a Szentháromság-tan vonatkozásában, de minden más tanítással és vallási gyakorlattal kapcsolatban is, amelyeket ők egyházi hagyománynak és nem közvetlenül a Szentírásból származónak tartottak. Lásd például *Korai szombatos írások*. S. a. r. ÚJLAKI-NAGY Réka. SZTE, Szeged, 2010 (Fiatal Filológusok Füzetei, Korai Újkor 7 – a továbbiakban *Korai szombatos írások*). 32, 66, 68, 90, 163; *Régi Magyar Költők Tára* XVII. század/5. S. a. r. VARJAS Béla. Akadémiai, Bp., 1970 (a továbbiakban RMKT XVII/5). 123, 136, 167, 168, 169 stb.

15 George H. Williams három csoportot különböztetett meg az általa radikális reformációnak nevezett, a reformáció többségi, fősodrától eltérő irányzatok között. Az erdélyi Szentháromság-tagadókat, köztük a szombatosokat is, az evangéliumi racionalisztikusok („evangelical rationalists”) csoportjába sorolta be. Lásd George Hunston WILLIAMS: *The Radical Reformation*. Westminster Press, Philadelphia, 1962.

16 A szombatosok Szentíráshoz való viszonyával kapcsolatban lásd ÚJLAKI-NAGY Réka: *Christians or Jews? Early Transylvanian Sabbatarianism (1580–1621)*. Vandenhoeck& Ruprecht, Göttingen, 2022 (Refo500 Academic Studies 87 – a továbbiakban ÚJLAKI-NAGY: *Christians or Jews?*). 85–112.

az új szövetséget, minthogy az nem is jött még létre, és különben sem egy könyvbe íródna, hanem a szívbe. A régi szövetség továbbra is érvényben van Isten és ember között, és ennek megtartása az egyetlen út az üdvösséghez. A szövetség lényege pedig – mind a régié, mind pedig az eljövendő újé – a törvény maga.¹⁷

A reformáció sok más képviselőjével ellentétben, de néhány nonadorantista gondolkodóhoz (pl. Jacobus Palaeologushoz) hasonlóan, a szombatos szövegek arról írnak, hogy az *Ószövetség* és a törvény világa nem táruul önmagától világosan, érthetően akármilyen nyelvű és műveltségű ember elé.¹⁸ A törvényt ugyanis Isten a zsidókra bízta, igazi bölcsességet és ismeretet biztosítva nekik értelmezéséhez. Nem csupán írott formában jelentette ki Isten a zsidóknak a törvényt, hanem szóban is. Ezt a szóbeli törvényt, amely segít az írottat értelmezni, Mózesrel közölte a Sínai-hegyen. Mózes később Józsuéra hagyta az Istentől kapott tanítást, Józsué a vénekre, a vének a prófétákra, a próféták pedig a nagy gyülekezet férfijaira. Így adódott tovább generációról generációra a szóbeli tan addig, amíg ezt le nem jegyezték a *Talmud* formájában. Ennek a szóbeli tannak az ismerete nélkül nincs kulcs az írott törvény megértéséhez sem. Ahhoz pedig, hogy ezt a szóbeli tant vagy egyáltalán az írott tant helyesen megértsük, elengedhetetlenül szükséges a héber nyelv és a mögötte rejlő gondolkodás ismerete.¹⁹ A szóbeli tannak az ismerete nélkül tehát a szombatosok hiányosnak láthatták vallási életüket. Képtelenek voltak megfelelni saját hitük elvárásainak. Ezek az elvárások pedig teljesen alapvetőek voltak.

Ahogy az *Atyák mondásai* legelején találjuk, a zsidók számára a *Talmud* az írott törvény „kerítéséül” szolgált. Mózes és a továbbhagyományozó atyák parancsolták, „hogy az törvény eleiben őriző kerteket, ótalmakat csináljanak, ki enyet²⁰ a törvénynek ő parancsolatjának megszegése ne következhesse”.²¹ A „kerítés” tulajdonképpen szabályok rendszere. Olyan előírásokból áll, amelyek nem direkt módon következnek a törvény Mózes által leírt szövegéből, hanem azon túlmenve a törvény áthágásának megelőzésére szolgálnak. Jó példa lehet erre a húsos és tejes ételek szétválasztása a zsidó konyhában. Ezzel a gyakorlattal, mintegy „kerítéssel”, annak a mózesi törvénynek az áthágását igyekeznek megelőzni a mindenkori vallásos zsidók, amely megtiltja, hogy a gödölyét az anyja tejében megfőzzék (2Móz 23:19; 34:26). Ez a „kerítés” azonban hiányzott a szombatosoknál, vagy legalábbis nagyon gyenge volt.²² Nem

17 A korai szombatosok törvényhez való viszonyáról lásd uo. 138–160.

18 Lásd uo. 99–105.

19 Lásd az előző lábjegyzetet.

20 =’ki által’. Lásd RMKT XVII/5. 479.

21 Jabec-féle kommentár fordítása, első oldal, első textus. Lásd KOLTAI: *Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai*. 65.

22 Erről árulkodnak például a Kövi Pál által gyűjtött szombatos receptek is, amelyekben tejtermékek szerepelnek együtt hússal. Lásd Kövi Pál: *Erdélyi lakoma*. Kriterion, Buk., 1980. 61, 105, 112, 116, 124, 156, 178, 179.

azért, mert nem értettek mindazzal az előírásrendszerrel egyet, amely ehhez tartozott, vagy nem szerették volna megtartani, hanem egyszerűen mert nem ismerték. A mózesi törvény köré épített értelmezések és előírások rendszerének megismerése hatalmas, gyakorlatilag leküzdhetetlen feladat volt számukra, hiszen a zsidóságon belül is, ahol adva volt az intézményes keret a rabbinikus irodalomban való tájékozódásra, sokan egész életüket ennek a „kerítésnek” a tanulmányozására szentelték.

Hogy mennyire fontos feladat a „kerítés”, vagyis a szóbeli tan, a *Talmud* megismerése a judaizmus számára, azt jelzi az a sorrendiség, ahogyan a törvény tanulására vonatkozó parancsot elhelyezték az előírások rendszerében. A törvénynek és egyben a *Talmud*nak a tanulása²³ az egyik legfontosabb törvény a judaizmusban, ennek teljesítése magasabb szintet képvisel, mint sok más parancsolat teljesítése. Bizonyítékul állhat itt erre egy idézet Péchi második *Atyák mondásai*-fordításából:

Talmudi textus: „Ribi Jaakob mondotta: Valaki úton jártában olvas, és közbe szakasztván olvasását kezdi mondani: Lá, mely szép fa ez! Lá, mely szép új szántás ez! –, annyi bünt tulajdonít ennek az írás, hogy adós tulajdon lelkével érette.”

Kommentár: „Mert szükség, hogy az kicsin és haszontalan dolgot az nagyobb előtt kitaszítsák, de soha nem viszontag ellenkezőképpen az nagyobbat a’ kicsin előtt. Mint példa két fejedelemről, ki egy úton egymásra akadván, vélekedtek, melyik álljon ki az útból az másik előtt, és melyik találtassék küsebbnek, melyik nagyobbban. Annak-okaért kitaszított az szombat az környülmetélkedés előtt, mert ennek méltósága felyül haladta amazt. Azonképpen az pesah előtt is kitaszított (mert annak áldozati az szombatról el nem múltanak) [...]. Tehát mennyivel inkább, valaki az szent törvény tanulásában fáradoz, a’ ki minden parancsolatok fölött való parancsolat, mely előtt tudni illik az több parancsolatok mind kitaszíttatnak”.²⁴

Ezt a parancsolatot, a törvény és a kerítés tanulásának parancsolatát a szombatosok magukra is érvényesnek tartották, hiszen a törvény volt hitük középpontja, minden erre épült rá. A törvény követése szempontjából számukra a zsidók voltak az abszolút példaképek.²⁵ De hogyan volt ez a parancsolat egyáltalán teljesíthető a 16–17. századi Erdélyben egy szombatos hívő számára? Hiszen a *Talmud* egy monumentális szöveggyűjtemény, több mint ezer év és ezer szerző mondásainak gyűjteménye a

23 A *Talmud* szó jelentése magában hordozza a tanulást, és arról a hozzáállásról árulkodik, miszerint a *Talmud*ot nem lehet olvasni, hanem csak tanulni.

24 Hajun-féle kommentár fordítása, 198.

25 Lásd például RMKT XVII/5. 61, 109, 157, 163–167.

Szentföldről és Babilonból. Nyomtatott formában is számos kötetből áll, arról nem is beszélve, hogy egyáltalán nem voltak belőle nemzeti nyelvű fordítások, és nem volt fellelhető a 17. századi Erdélyben.²⁶ Az egyszerű, szöveghű fordítás, ha lett volna, önmagában sem lett volna elég, mivel a szöveg komoly értelmezési nehézségek elé állítja olvasóját. Ezért volt egyértelmű Péchi számára is, hogy csak kommentárral érdemes fordítani belőle. Mit lehet tehát mégis tenni ebben a lehetetlennek tűnő helyzetben, hogy a vallási elvárásoknak megfeleljen a szombatos hívő? A dilemmára az egyetlen megoldást a szombatos szövegekben emlegetett „igaz vezér” nyújtotta.²⁷ Ezek a szövegek azt állították, hogy téved, aki „azt tartja, hogy öneki ahhoz [a Szentíráshoz] interpretes nem kell, magától érti, azt találta. Soha pedig próféta és apostol kívül az Szentírást vezér nélkül senki meg nem értette”.²⁸ Az „igaz vezér” az a személy, aki rendelkezik héber nyelvtudással, jártas a rabbinikus irodalomban, és isteni bölcsességgel közvetíteni tudja tudását az egyszerű hívek számára is. Egy olyan fajta bölcsesség ez, amely különbözik a csak szimplán világi tudományokban és a nyelvekben való jártasságtól.²⁹ Ilyen vezérnek tekintették a kezdeti években a szombatosok eszmei atyjukat, Matthias Vehe-Gliriuust, de később minden biztonnyal magát Péchit is.

Péchi Simon, úgy tűnik, tudatában volt ennek az igénynek, és igyekezett beleállni a rárótt feladatba, amennyire tőle telt. Bár a szombatosság irodalma még ekkor sem lehetett túlságosan nagy, mégis voltak olyan területei a vallásos életnek, amelyre már rendelkezésre állt a megfelelő irodalom. A tanítóénekek nagyjából összefoglalták, megfogalmazták a szombatosok hitrendszerét, az ünnepekre írott énekek lefedték az

26 Csupán két nyelven, angolul és németül készült el a teljes *Talmud* fordítása. Az új angol fordítás a korábbi 20 kötet helyett 72 kötetből áll, mivel a szerkesztők a szövegbe beépített értelmezéssel egészítették ki a szó szerinti fordítást. Lásd a *Talmud* fordításaiba és könyveibe való bevezetést és az előszót itt: *Talmud. I. Válogatott fejezetek*. Kiad. OBERLANDER Baruch–KÖVES Slomó. EMIH–Chábád Lubavics Alapítvány, Bp., 2017. 15–36.

27 Az „igaz vezér” szerepével kapcsolatban lásd ÚJLAKI-NAGY: *Christians or Jews?* 104, 244–245.

28 RMKT XVII/5. 497.

29 A szakirodalom szerint Eőssi András fogalmaz így egy tanítóénekében: „Elrejtetted ez világi bölcséktől, / Megjelentetted ezt a kicsinkéknek, / Ez világnak legalábbvalóinak, / Nekünk, szegény, utálatos férgeknek. // Azt beszélik magokban, mert nem értik, / Hol érthetünk és tanolhattuk volna / Az idvességnek minden igaz utát, / Ha nem laktunk Paduában, sem Párizsban. // Mintha abban állna az üdvesség, / Hogy valaki sok pogán írást tudjon, / És sok pogán nyelveket magyarázzon, / Reticát és musikát pöngessen. // Ott tanoltuk, ahol te helyezettetted, / Jeruzsálem fiaiban oltottad, / Jelölésidet azokra te bíztad, / Kötésidet azoknak ajánlottad. // Szent fiadnak az ő tanításából / Megtanoltuk és jól eszünkbe vöttük, / Az mint mondja, hogy idvesség zsidóktól / Vagyon, és hogy ők vakoknak vezéri. // Az rész szerént való vakságra mi néz, / Szent fiadnak az ő ismeretire, / Abban őket nem követjük holtunkig, / Az többről mindent tőlök tanolunk. // Ha egy paraszt nyelven megtanolhatjuk / Az szent nyelvnek értelmét, igaz hasznát, / Üdvességünknek az ő igaz utát / Igaz vezér és magyarázó által”. Uo. 205.

istentiszteleti liturgiát. A polemikus irodalom összeszedte a vitatott kérdésekben a szombatosok érveit. A szombatosság polemizáló korszaka azonban valószínűleg lecsengőben volt, és nagyobb igény mutatkozott a belső építkezésre. A legnagyobb fehér folt tehát a törvény, a zsidóknak adott isteni bölcsesség és a követendő rituális gyakorlatok területe volt. Ebben tudott Péchi a legnagyobb szolgálatot tenni a fogadott apja, Eőssi András által alapított közösségnek. Hogy mennyire számított ebben a személyes indíték, a személyes válságok okozta útkeresés, és mennyire a közösség szolgálata, az nem tisztázható egyértelműen. Mindenképp figyelemre méltó azonban, hogy Péchi a *Talmud*ból fordít legelsőként, és hogy a későbbiekben is a rabbinikus irodalom erdélyi körülmények közé való transzponálása maradt a célja a szombatosok közössége számára.

Hogy miért éppen ezt a traktátust választotta az elsőként lefordítandó szövegek közül, arra szintén több válaszlehetőség kínálkozik. Nem mellékes szempont lehetett ebben a hozzáférhetőség és népszerűség, hiszen ennek a traktátusnak volt és van a legtöbb magyarázata. Az imakönyvek részét képezi, és, ahogyan az olvasóhoz írott bevezetőjében Péchi is megfogalmazta, állandósult gyakorlat a felolvasása a pészah és a hetek ünnepe közti hat szombaton, a minha (délutáni ima) után. Emellett azonban fontos lehetett Péchi számára, hogy ez a legkevésbé vitaszellemű traktátusa a *Talmud*nak, nincs jelen benne a talmudi dialektika. Nem tartalmaz törvénykező (halahikus) részeket, hanem sokkal inkább etikaiútmutatás-jellege van. A *Talmud* mindenik rendje/könyve lényegében a törvény betűjére tanít, ami a törvény tiltó- és hagyóparancsolatainak felsorolását és értelmezését jelenti. Ezzel szemben az *Atyák mondásai* arra próbálják a figyelmet terelni, hogy mi van a törvény betűjén túl, a mögöttes szellemiséget villantják föl. Szintén fontos lehet, hogy bár ez a traktátus nem a *Talmud* elején helyezkedik el, de benne található a szóbeli tan legitimációjának, tekintélyének a levezetése, megindoklása is. Ennek megértése és elfogadása előfeltétele volt a szombatosok esetében is az egyes rabbinikus törvények megtartásának. Ez a legitimáció Péchi fordításában így olvasható:

„Mosche az törvint Istentől vötte az Sinai hegyen, és annak tanítását, magyarázását magáruł Jehosuára hatta, szállította. Jehosua az vénekre, az vének hatták az prófétákra. Ezek az próféták adták osztán az törvént az nagy gyüleközet firfiainak (ezek Esdrás és vele való egész tanács. Ezek igen méltóságos gyüleközet voltak, és ezek rendelték minden mi imátságinkat, áldásinknak formáit, és sok s minden rendtartásinkat. Fizesse meg az örök Úristen munkájok jutalmát!)”.³⁰

30 Hajun-féle kommentár fordítása, 3.

Az *Atyák mondásai* tehát megalapozó, bevezető szöveggként szolgálhatott a rabbinikus irodalomba mindazok számára, akik a törvénytannak kötelezettségének kívántak eleget tenni. Hogy az is cél volt-e, hogy ezek a személyek a maguk során majd tanulókból tanítókká, „vezéreké” váljanak, szintén valószínűsíthető.

Összegezve a leírtakat, úgy gondolom, joggal feltételezzük, hogy már Péchi legelső fordításait is befolyásolta az az alapvető közösségi szükséglet, amely a szombat teológiából származott, és amely a zsidó szóbeli tan és törvényértelmezés megismérésére irányult. A szakirodalomban szokás úgy fogalmazni, hogy Péchi alatt más arculata lett az általa szervezett szombatosságnak, még „zsidózóbb” irányba fordult, mint korábban. Bár úgy gondolom, hogy ebben a megfogalmazásban semmi túlzás nincsen, fontos viszont azt is hangsúlyozni, hogy itt nem a volt kancellár újító magánakciójáról volt szó, nem vett más irányt a szombatosság az eredetihez képest. Csupán arról beszélhetünk, hogy teljesedni látszott egy korábban csak vágyként jelentkező, de határozottan megfogalmazott tanbeli követelmény. Már a korai szombatosságok felszámolták a keresztény értelmezői hagyomány szerepét az üdvösség dolgában, de ahelyett, hogy megmaradtak volna az egyetemes papság és az ige közérthetőségének reformatori tana mellett, helyébe léptettek egy másfajta, általuk régebbinek és eredetinek, hitelesnek tekintett értelmezői hagyományt, a rabbinikus irodalmat. Ami a Péchi munkásságának hozadéka volt, az tulajdonképpen nem volt más, csak ennek a tekintélyként elfogadott értelmezői hagyománynak a tartalommal való megtöltése.

THE BACKGROUND OF SIMON PÉCHI'S TALMUD TRANSLATIONS

Keywords: *Sabbatarianism; Talmud translations; Pirkei Avot; mosaic law; oral law/oral Torah*

Simon Péchi, the imprisoned Transylvanian chancellor spent his time in captivity and the following years translating the most fundamental works of rabbinic literature into Hungarian. By accomplishing this, he pioneered the earliest vernacular translations of these texts in Europe. As a first endeavor, he translated the most beloved tractate of the *Talmud*, the *Sayings of the Fathers*, along with the commentary by a medieval moralist, Joseph ben Chaim Yabez. However, he was not satisfied with this commentary, and approximately a decade later, he produced another translation of the Sayings of the Fathers, this time with a commentary by Joseph ben Abraham Hayyun, the master of Yabez. In my study, I attempted to investigate the question of what could have been the reason behind Péchi's translations beyond his personal interest. Why does Péchi begin his translations from rabbinic literature with this particular tractate, and why does he consider this text so important that he undertakes two different attempts with two different commentaries? In my study, I argued that Péchi's translational

work was already shaped by the essential needs of the Sabbatarian community during his years in prison. Through his translations, he primarily sought to assist in fulfilling the essential obligation of studying the written and oral law (i.e., the Talmud).

CONTEXTUL TRADUCERILOR DIN TALMUD ALE LUI SIMON PÉCHI

Cuvinte-cheie: *Sabatarianism; traduceri din Talmud; Pirkei Avot; legea lui Moise; legea orală/Tora orală*

Simon Péchi, fostul cancelar încarcerat al Transilvaniei și-a petrecut timpul din captivitate precum și câțiva ani ulteriori eliberării sale cu traducerea în limba maghiară a operelor fundamentale ale literaturii rabinice. Astfel el a realizat primele traduceri ale acestor texte într-o limbă vernaculară din Europa. Inițial a tradus *Învățăturile Părinților (Pirkei Avot)*, tratatul cel mai popular din *Talmud*, împreună cu comentariile moralistului medieval Josef ben Hajjim Yabez. Nefiind mulțumit de acest comentariu, peste aproximativ un deceniu a realizat o nouă traducere a *Învățăturilor Părinților*, de această dată cu comentariul lui Iosef ben Abraham Hayyun, meșterul lui Yabez. În studiul de față am încercat să identific posibilele motivații ale lui Péchi pentru realizarea traducerilor, dincolo de interesul său personal. De ce a început traducerea din literatura rabinică tocmai cu acest tratat, și de ce a considerat acest text atât de important încât a realizat două traduceri ale sale cu două comentarii diferite? În accepțiunea mea eforturile de traducător ale lui Simon Péchi au fost marcate încă de pe vremea captivității sale de necesitățile esențiale ale comunității sabatarienilor. Prin traducerea sa a urmărit să faciliteze îndeplinirea poruncii esențiale de a studia legea scrisă și cea orală, adică *Talmudul*.